

Čemu nas uči stara hrvatska knjiga

Šundalić, Zlata

Source / Izvornik: **Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, 2013, 29 - 51**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:299073>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-18**



FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)



dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Izvorni znanstveni članak

UDK 09(=163.42)

Zlata Šundalić*

ČEMU NAS UČI STARA HRVATSKA KNJIGA

Sinopsis

U radu naslovljenom *Čemu nas uči stara hrvatska knjiga* središnji je predmet istraživanja hrvatska nabožna dopreporodna knjiga (molitvenici, zbirke propovijedi, katekizmi, ...), i to posebice njezini uvodni napisi, odnosno paratekstualni elementi (kao što su posvete i predgovori) u kojima su sačuvani fragmentarni tragovi društvene, kulturne, književne stvarnosti prošlosti.

Sažetak

U središtu pozornosti rada *Čemu nas uči stara hrvatska knjiga* nalazi se hrvatska dopreporodna knjiga i njezini sublitterarni žanrovi (molitvenici, zbirke propovijedi, katekizmi, ...). Kako je riječ o žanrovima koji u svojoj strukturi gotovo neizostavno imaju posvete i predgovore, u radu se iščitavaju, u prvom redu, njihove poruke, ali gledane iz suvremenosti. Rad je trodijelno strukturiran: u prvom se dijelu (*Uvod*) objašnjava u kojem se značenju koristi sintagma „stara hrvatska knjiga“, kako je na njezino istraživanje utjecalo osnivanje Akademije u 19. stoljeću i kako su se hrvatski preporoditelji odnosili prema njoj. Poznato je da su pisci tzv. visoke književnosti često opremali svoja djela komentarima, posvetama, predgovorima, a sve kako bi se izbjegle moguće nejasnoće i kriva čitanja. Isto su činili i pisci djela tzv. pučke književnosti, ali im struka nije poklanjala toliko pozornosti koliko u slučaju tzv. visoke književnosti. Stoga je u drugom dijelu rada (*Uvodni napisi*) pozornost usmjerena na iščitavanje posveta i predgovora hrvatske nacionalne dopreporodne knjige. Istražuje se jesu li hrvatski, odnosno slavonski, dopreporodni pisci promišljali problem identiteta naroda, jesu li propitivali sastavnice hrvatskog nacionalnog identiteta, jesu li postavljali pitanje odnosa pisca i čitatelja, pisca i kritičara, jesu li promišljali jezičnu politiku, kako su se odnosili prema književnom nasljeđu, kako prema djelima iz drugih kulturnih sredina. Rezultati istraživanja

* Prof. dr. sc. Zlata Šundalić, Filozofski fakultet, Sveučilište J. J. Strossmayera Osijek, L. Jägera 9, 31000 Osijek, adresa e-pošte: zлата.sundalic@os.t-com.hr

sažeti su u trećem dijelu rada (*Zaključno*) i svode se na sljedeće - posvetnim su tekstovima autori iskazivali, uglavnom, poštovanje prema likovima iz religijskog svijeta te visokim crkvenim i svjetovnim dostojanstvenicima, dok su predgovorima češće reagirali na svoju društvenu i književnokulturnu svakodnevnicu.

Ključne riječi: dopreporodna književnost, pučka književnost, posveta, predgovor

1. Uvod

Sintagma iz naslova „stara hrvatska knjiga“ u ovom radu pokriva značenje stare hrvatske književnosti, dakle one koja nastaje u dopreporodnom vremenu i koja se sve do osnivanja Akademije, sredinom 19. stoljeća (1866.), i njezinih edicija: *Rad* (1867.), *Starine* (1869.) i *Stari pisci hrvatski* (1869.) objavljujivala tek sporadično i nesistematično, a njezino se čitanje i interpretiranje svodilo na gomilanje biobibliografskih podataka i parafraziranje sadržaja. Pri tome je podjela na staru/novu, stariju/noviju, odnosno dopreporodnu i postpreporodnu književnost tek jedna od specifičnosti hrvatske književnosti (Brešić 2004: 9)¹.

S hrvatskim narodnim preporodom situacija se mijenja na bolje, što potvrđuju i neki statistički podatci. Tako je analizom dvaju temeljnih časopisa hrvatskog narodnog preporoda („Danice“ i „Kola“) u odnosu na učestalost spominjanja pojedinih imena kulturnih djelatnika, dakle, na temelju statističkih pokazatelja, Aleksandar Flaker dao prikaz strukture kulture hrvatskog narodnog preporoda. Istraživanje je pokazalo da je u odnosu na staru hrvatsku književnost zamjetna težnja hrvatskog narodnog preporoda ka uspostavljanju trajnog kontinuiteta „(...) s hrvatskom kulturom proteklih stoljeća i književnošću pisanom na štokavskom – i to bez obzira na njezine stilske različitosti, ali ipak s naglašenom orijentacijom na dubrovački barok.“ (Flaker 1976: 137). Tako je iz Flakerove *Tabele indeksa* vidljivo da u uspostavljanju vertikalnog kontinuiteta prvo mjesto pripada Ivanu Gunduliću (indeks 215), drugo Juniju Palmotiću (indeks 64), treće Ignjatu Đur-

1 Kada se, naime, govori o posebnostima hrvatske književnosti, onda se pored već navedene činjenice, navodi i sljedeće: stara je hrvatska književnost „trojezična i tropismena“ (Hercigonja 1994); u njoj je prisutan regionalizam, a određen je geografskim i povijesnim razlozima; u 18. stoljeću dolazi do pomicanja središta književnog života prema sjeveru zbog čega će se od 19. stoljeća hrvatska književnost u Dalmaciji ponašati kao periferija; u kontekstu nacionalne književnosti stara je slavonska književnost književnost atipičnoga razvoja, jer joj nedostaje medievalna, humanistička i renesansna dionica; Slavonija stupa na književnu scenu tek u 18. stoljeću (Brešić 2004: 9); njezin je atipičan razvoj posljedica teškog društvenopolitičkog, gospodarskog i općeg kulturnog stanja u dopreporodnoj Slavoniji u kojoj se još uvijek sanjao *barbarski san*, a kroz *magletinu* se teško probijalo sunce, kako je slikovito opisao stanje u Slavoniji Šime Ljubić, jedan od prvih šesnaest akademika ondašnje Akademije (Ljubić 1869: 482).

đeviću (indeks 58), četvrto Antunu Kanižliću (indeks 51), peto Matiji Petru Katančiću (indeks 46), šesto Andriji Kačiću Miošiću (indeks 29), dok je spominjanje hrvatskih renesansnih pisaca znatno manje (Lucić ima indeks 11, a Marulić 7, odnosno spominje se u „Danici“ samo sedam puta) (Flaker 1976: 147). Temeljnom težnjom hrvatskog preporoda, zaključuje se u spomenutom istraživanju, postalo je, između ostaloga, stvoriti i „neraskidivi kontinuitet nacionalne kulture s pozivom na književno nasljeđe“ (Flaker 1976: 146), odnosno potvrđuje se velika istina žakna Broza Kolunića zapisana u ljeto 1468. godine na kraju *Korizmenjaka*: *I gdo knjige počtuje da je knjigami počtovan ...* (citirano prema Hercigonja 1975: 10).

A tko je knjige poštovao i koga su knjige poštovala u staroj hrvatskoj književnosti, pokazali su pisci svojim djelima u kojima su opjevali, narativno ili scenski prikazivali određene likove i teme. Pri tome su neki pisci pokazivali i veliku brigu za sudbinu svojih djela, jer ih nisu željeli pustiti nespremne u svijet u kojemu su se mogla desiti i problematična i kriva čitanja. Stoga su ih opremali komentarima, posvetama, predgovorima, obraćanjima čitatelju, a sve s namjerom izbjegavanja mogućih nedoumica i nesporazuma. Navedena je oprema u umjetničkoj/visokoj/elitnoj književnosti (Pavličić 1991) dopreporodnog vremena već privukla pozornost hrvatske znanosti o književnosti, posebice djela Marka Marulića (1450.-1524.)², Marina Držića (1508?-1567.)³, Petra Zoranića (1508.-prije

2 Tako se, na primjer, u Marulićevim djelima kao naslovnici posveta nalaze kako domaći ljudi kao što su: Jerolim Čipiko (*De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*), Toma Niger (*Quinquagintae parabola*, *Dialogus de Hercule christicolis superato*), Dominik Papalić (*In epigramata priscorum commentarius*), Dujam Balistrilić (*Judita*), tako i stranci koji su na neki način brinuli o njegovim knjigama: Franjo Lučanin, kantor Svetog Marka u Veneciji (*Evangelistarium*), Dominik Grimani, biskup Porta i patrijarh Akvileje (*Davidias*), Augustin Mula, mletački senator (*De humilitate et gloria Christi*) (v. Bojović 1989: 40).

U navedenim Marulićevim djelima s izdvojenim naslovnici posveta moguće je razvrstati same posvete u dvije skupine: “Na osnovu svega toga izdvajala su se dva tipa posveta: prve su bile izraz pažnje, prijateljstva, osobitog uvažavanja ili puke kurtoaznosti i govorile su više o onome kome je delo posvećeno; druge su bile sadržajnije, u njima se više osećao sam pisac, u njima je objašnjavao svoje delo ili ideju, alegoriju i sl., upućivao na izvore, iznosio književne, političke, filozofske, teološke i druge stavove – u zavisnosti od vrste dela – vodio dijalog sa vremenom, otkrivao deo svoje ličnosti itd.” (Bojović 1989: 35).

3 Kako su stari hrvatski pisci pisali posvete uglavnom onda kada bi svoje djelo objavili tiskom, tako samo dva Držićeva djela imaju posvetu, *Pjesni Marina Držića ujedno stavljene s mnogim družim lijepim stvarma i Tirena*, tiskani 1551. godine (Pavličić, 2009: 618-619). Prva je posveta i poetički orijentirana (spominje se opozicija pamet-ludost koja će svoj vrhunac doživjeti u *Dundu Maroju*), dok je druga više konvencionalna (govori se o moralnim vrlinama naslovnika posvete Marina Ivanova Pucića).

1569.)⁴, Ivana Gundulića (1589.-1638.)⁵, Bartola Kašića (1575.-1650.)⁶ i drugih.

Već je u Marulićevo vrijeme postojao običaj posvećivanja vlastitih djela poznatim osobama, prijateljima „(...) koji su najčešće i pomagali ili u potpunosti omogućavali skupo štampanje (...)“ (Bojović 1989: 34), a rjeđe visokim državnim tijelima (senatu, vijeću, vladi, ...). Stoga se u literaturi čita: „Fenomen posvete u starijim razdobljima hrvatske književnosti pojavio se u vremenima humanizma i poslije srednjovjekovnih glosa i kolofona značio je važnu pojedinost pri pojavi nekog književnog djela. Kao i glose i kolofoni u Srednjem vijeku, posveta odnosno predgovor predstavljala je s djelom kojemu je prethodila jedinstvenu cjelinu.“ (Bogišić 1994: 213).

U umjetničkoj/visokoj/elitnoj književnosti posveta je u skladu s vremenom u kojemu nastaje, može donositi bitne informacije o djelu, autoru, stvaralačkom činu, o okolnostima u kojima je djelo nastalo: „Dolazimo tako do zaključka da će posveta na razne načine objašnjavati ne samo genezu nego i okolnosti općeg sklopa pojavnosti i manifestacija onoga što iza posvete slijedi.“ (Bogišić 1994: 213). Iako su posvete u vremenu humanizma i renesanse bile česte, ipak se ne može govoriti o njihovu zajedničkom kanonu, jer osim „formalističke preporuke ‘uglednom naslovniku’ nemaju zajedničkih strukturnih elemenata.“ (Bogišić 1994: 213). Posljedica je to činjenice da svaki autor govori na svoj način u svojem vremenu i svojem prostoru zbog čega se i govori o „bogatstvu raznolikosti posveta“ (Bogišić 1994: 213).

U umjetničkoj/visokoj/elitnoj književnosti posveta, odnosno *uvodni napisi* (Bogišić 1994: 215), mogu biti i važan historiografski materijal, jer u nedostatku pouzdanih podataka i dokumenata i književnost se uzima kao povijesni izvor, rekli bi zagovornici nove kulturne povijesti ili novog historizma (Michel Foucault,

4 Iz Zoranićeve posvete ninskom kanoniku Mateju Matijeviću u *Planinama* (1536.) nezaobilazno se izdvaja: pjesnikova namjera da opjeva svoju zemlju svojim jezikom, zatim objašnjenje da će to učiniti „narešenim govorenjem“, kroz „prítvore“ (metamorfoze), uz oslanjanje na klasičnu tradiciju, ali i s isprikom da to čini bez mogućnosti oslanjanja na domaću tradiciju (Franičević 1987: 417), pa je „ta put moj po neuvižbanu konjicu po stazi netlačeni prošad“ (Zoranić 1964: 36).

5 Iz posvete Gundulićeve zbirke pokorničkih psalama *Pjesni pokorne kralja Davida* (1621.) Maru Mara Bunića nezaobilazno se izdvaja sintagma „porod od tmine“ kojom pisac obuhvaća deset svojih mladalačkih drama kojih se odriče (*Galatea, Dijana, Armida, Posvetilište ljuveno, Prozerpina ugrabljena, Čerera, Kleopatra, Arijadna, Adon, Koraljka od Šira*), kao i sintagma „krstjanin spjevalac“ kojom najavljuje drugačije teme i drugačiju poetiku u svojem stvaralaštvu (*Suze sina razmetnoga, Osman*).

6 Kašićevim se posvetama i uvodnim napisima posebice pozabavio Rafo Bogišić, razvrstavajući ih u pet tematskih skupina: posvete u kojima se tematizira Kašićev odnos prema Dubrovniku, odnos prema vlastitoj književnoj i prevodilačkoj djelatnosti, odnos prema suvremenim hrvatskim kulturnim djelatnicima, posvete u odnosu na njihovu idejnu motiviranost te Kašić kao pjesnik (Bogišić 1994: 215).

Clifford Geertz, Lynn Hunt, Michel de Certeau, David Šporer). Književnom se djelu, odnosno njegovim *uvodnim napisima*, može pristupiti, dakle, kao povijesnom izvoru (pojam koji podrazumijeva ostatak prošlosti koji o njoj svjedoči, a njegova spoznajna vrijednost ovisi o pitanju koje mu postavljamo, kako kaže Mirjana Gross), kao mediju kroz koji i uz pomoć kojega se upoznaje prošla stvarnost.

2. Uvodni napisi

Iščitavanje i komentiranje posveta i predgovora, odnosno *uvodnih napisa* (R. Bogišić) u djelima hrvatske dopreporodne umjetničke/visoke/elitne književnosti ima svoju tradiciju i nije neistraženo područje hrvatske znanosti o književnosti. Ako se u odnosu na navedenu umjetničku/visoku/elitnu književnost napravi iskorak prema njezinu rubu, prema njezinoj periferiji, prema njezinim rubnim žanrovima, istraženost je *uvodnih napisa* donedavno bila relativno slaba. Danas je situacija drugačija, zahvaljujući tekstovima Zorana Velagića koji svoj znanstveni interes usmjerava, između ostaloga, i na istraživanje posveta i predgovora sjevernohrvatske dopreporodne nabožne literature⁷, odnosno na istraživanje paratekstualnih elemenata: „Paratekstualni su elementi svi oni tekstualni dijelovi knjige koji nisu njezin temeljni tekst - riječ je o sadržajima, posvetama, uvodima, predgovorima, kazalima, popisima pogrešaka i sl. Takvi su elementi iznimno dragocjen izvor pri istraživanju povijesti knjige. Predgovori su goleme riznice misli i ideja i, ako pretpostavimo da su to najvažnije misli i ideje koje su pisci držali prikladnim prenijeti čitateljima, onda s pomoću njih možemo rekonstruirati piščeve stavove o važnosti pisane riječi, o vrijednosti knjige, njihove strahove za vlastita djela, ideje o načinima prenošenja katoličkog učenja vjernicima itd.“ (Velagić 2010: 144). Brojna istraživanja posveta ukazala su na odnos pisca i pokrovitelja i, općenito, pripomogla rekonstrukciji uvjeta autorstva u različitim vremenskim razdobljima (Velagić 2012: 171). Na važnost istraživanja paratekstualnih elemenata, kažu Velagić i Kristek, „upozorili su Roger Chartier i Robert Darnton, smatrajući nedvojbenim da ‘naslovnice, uvodnici, predgovori, bilješke,

7 Usp. Velagić, Zoran, 2010. *Pisac i autoritet. Bit autorstva i sustav autorizacije vjerskih knjiga u 18. stoljeću*, Naklada Ljevak, Zagreb.

Velagić, Zoran, *Nekoliko vidova prosvjetnog rada na hrvatskom sjeveru osamnaestog stoljeća* (http://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CckQFjAA&url=http%3A%2F%2Fhrcaak.srce.hr%2Ffile%2F24021&ei=_SSuUtHcKaHq4gSsxYDADA&usq=AFQjCNGQtYH1MmU488Q0a5HoTcNUeRHELw&bvm=bv.57967247,d.bGE)
Pristupljeno: 25. 9. 2013.)

Velagić, Zoran – Kristek, Andrej, 2012. *Oblikovanje sadržaja i paratekstualni elementi u hrvatskim knjigama tiskanim u Divaldovoj tiskari do 1800. godine*, Libellarium, V, br. 2, str. 165- 182.

ilustracije i dodaci utječu na čitateljevu percepciju djela' (Darnton 2007: 506).“ (Velagić 2012: 166).

Odnosi se to posebice na djela koja književna historiografija svrstava u pučku književnost, a za koju se kaže da je pisana (vezanost uz tisak) za široke slojeve (naglašena komunikativnost), da ima zadaću prije svega poučiti, informirati i zabaviti, pri čemu često izostaju literarne ambicije (Pavličić 1991: 86). Pučka književnost obuhvaća raznovrsno štivo⁸, a u njemu svoje mjesto imaju i molitvenici, zbirke propovijedi, životi svetaca, kaže Divna Zečević⁹. Što se može iščitati iz *uvodnih napisa*, odnosno paratekstualnih elemenata (posveta i predgovora) navedenih rubnih žanrova (molitvenika, propovijedi, života svetaca, katekizama) hrvatske pučke dopreporodne književnosti – govori se u nastavku rada.

2.1. Posveta

Na pitanje – zašto se pišu posvete – odgovarali su autori i u svojim djelima pučke provenijencije. Tako Petar Jurić u posveti molitvenika *Način pravi Kako Karftiani imadu Bogha moliti...iz 1763. godine (Prilog I)* kaže: „Oče stari običaj i razlogi svaki da ko godir meće na viđenje općeno kakvo svoje dilo duhovno aliti od pameti, ima se prikazati kakvu izvrstitu i uzdignutu gospodaru u nauku i dostojanstvu.“ (Jurich 1763: nepag. V. i VI. str.)¹⁰.

O ovom običaju pisao je i Slavonac Kanižlić u molitveniku *Bogoljubnost molitvena* iz 1794. godine: „Određio sam bio, kako je običajno i dostojno, knjigu ovu njezinu dobročinitelju blagodarnomu prikazati; (...).“ (Kanislich 1794: 3. nepag. str.). Ipak, i pored ovog starog običaja, neka djela pučke književnosti nemaju posvetu, kao npr. prvi tiskani *Hrvatski molitvenik* (kraj 15. stoljeća), Dešićev *Hortvlvs animae [Stoye Rechi Ray Duffe]* (1560.), Krajačevićeve *Molitvene knjišicze* (1640.), itd.

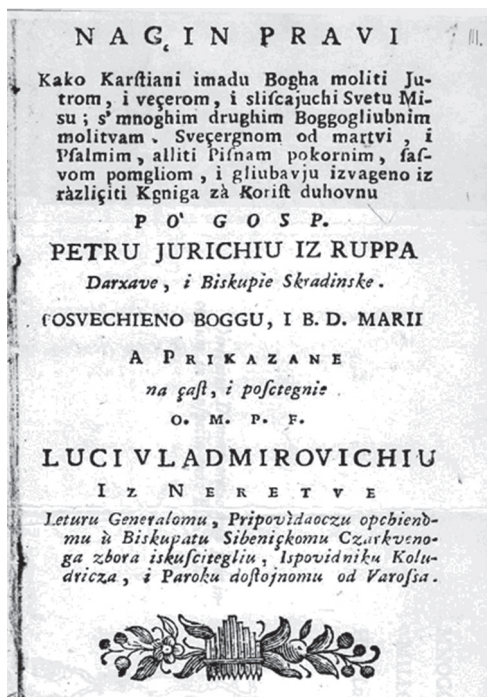
Posvete su obično pisane hrvatskim jezikom, rjeđe latinskim, ali mogu biti i dvojezične, na hrvatskom i latinskom, kao u molitveniku *Putovanje duhovno* (1769.) Emerika Pavića. Analiza naslovnika posveta u molitvenicima i zbirkama propovijedi pokazuje da se u toj ulozi najčešće pojavljuju likovi iz onostranosti (Bog, Trojedinu Bog, Isus, Marija, Sveti, Marija Železanska, sveti Alojzije, ...),

8 „Termin pučka književnost obuhvaća štivo, stihovano ili u prozi, koje se prenosilo pisanim, tiskanim i usmenim putem, srednjovjekovne legende, mirakule i viteške romane, živote svetaca, molitvenike, kalendare, sanjarice, priče, romane, pjesme, rukopisne pjesmarice (raznolika sadržaja), prigodne deseteračke i osmeračke pjesme iz Kačićeva opijevanja junačkih podviga dosuvremenih deseteračkih rimovanih kronika (rukopisnih ili tiskanih), a obuhvaća iverliku većinu pjesama nastalih u toku narodnooslobodilačke borbe.“ (Zečević 1978: 389-390)

9 Usp. Zečević, Divna, 1993. *Strah Božji. Hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća*, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek i Institut za etnologiju i folkloristiku Zagreb, Osijek.

10 Citati iz dopreporodnih molitvenika i zbirki propovijedi ovdje se donose u transkribiranu obliku zbog lakše prohodnosti teksta, a ime autora i naslov djela donose se u izvornom obliku.

rjeđe poznate osobe¹¹, zatim kao naslovnici posveta mogu biti uopćeno apostrofirani *bogoljubni sinovi i kćeri* kao što to čini Antun Bačić u djelu *Xivot Majke*



PRILOG 1. – Petar Jurich, *Način pravi*
Kako Karstiani imadu Bogha moliti...
(1763)

Boxje, Kraljice, i Gospoje nasse...(1773), kao i usporedni onostrano-ovostrani naslovnici (djelo je istovremeno formalno posvećeno Bogu, a sadržajno npr. Martinu Biro de Padanyiju /Lipovcsich 1750/, Luki Vladimiroviću /Jurich 1763/, Josipu od Battyana /Anonim 1762/, itd.). Posvetama se iskazuje zahvalnost zbog dobročinstva i uvažavanje onoga kome je djelo upućeno: likove izonostranosti autor moli za spasenje vlastite duše, jer ljudsku vremenitost i grešnost želi pobijediti činom pisanja, knjigom, autor ih moli da čuvaju, bdiju nad njegovim napisanim knjigama (Bogovics 1754); ovozemaljskim dostojanstvenicima (većinom su to crkveni ljudi – biskupi, arhibiskupi, kardinali) autor se obično zahvaljuje na pomoći pri tiskanju knjige. O naslovniku posvete, osobito ovozemaljskom, doznaje se kojem staležu pripada, čime se bavi, navode se njegove krjeposti kao i podrijetlo. (Prilog 1.)

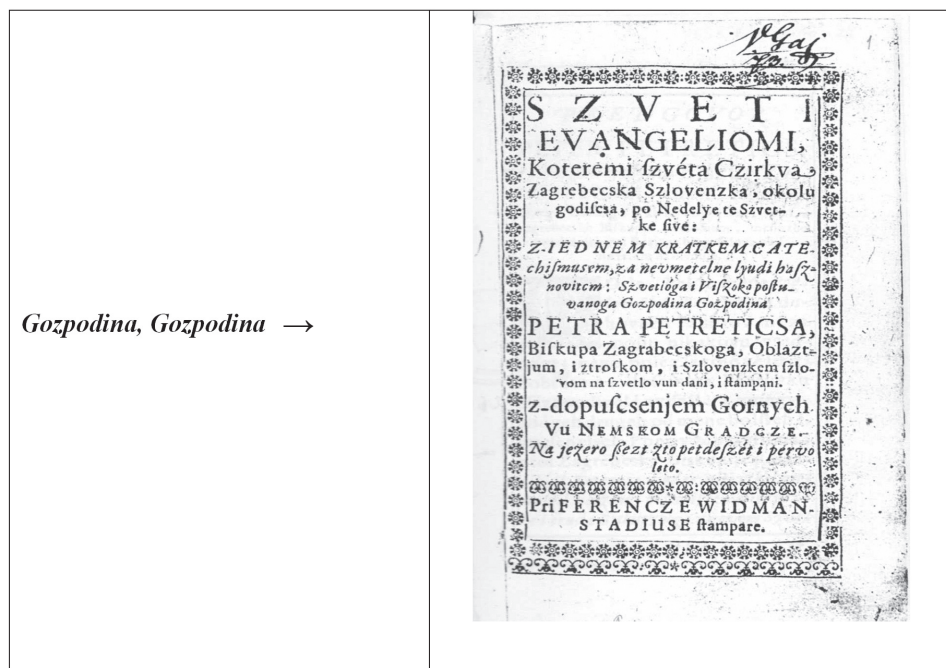
Na jezično-stilskom planu analizirane su posvete prepoznatljivo oblikovane¹²: početci, u cijelosti okrenuti naslovniku, pisani su u duhu toposa neizrecivosti, što

na jezičnom planu potvrđuju elativi¹³ (*prisvitli/prisvitla, primilostiv, priblagodaran, presveta, priuzvišena, pripoštovani, pripozorni*) kao i dativne ili vokativne elativne sintagme (*Gospođi, Gospođi; Gospodinu, Gospodinu; Gospodine, Gos-*

11 U toj se ulozi nalaze na primjer: Nicola Erdeödi (Habelich 1662), Mara Zamanja (Andriafi 1686), Marko Mecić (Mecich 1726), Nikola Milašin (Tomikovich 1797), Đurađ Patačić (Garlicsich 1707), Emerik Estherhazy (Bachich 1732), Petar Petretić (Krajačević 1651), Ivan Paxy (Kanislich 1759), Josip od Battyana (Lipovcsich 1750), itd.

12 U literaturi se obično ne govori o jezično-stilskoj uobličeniosti posveta (v. Bogišić 1994: 213).

13 „Pridevnike lahko **stopnjujemo**. To pomeni, da lahko isto lastnost poimenujemo z različnimi stopnjami: osnovnik (npr. visok), primernik (npr. večji) in presežnik (npr. največji). Poznamo dve vrsti stopnjevanja: **dvostopenjsko** in **trostopenjsko**. Pri dvostopenjskem stopnjevanju poznamo poleg osnovnika še **elativ**, ki ga izražamo z obrazilom pre- (npr. prelep).“ Dostupno na URL: http://www.s-sers.mb.edus.si/gradiva/w3/slo/076_pridevniska_beseda/09_obravnav.html/. Pristupljeno: 3. listopada 2013.



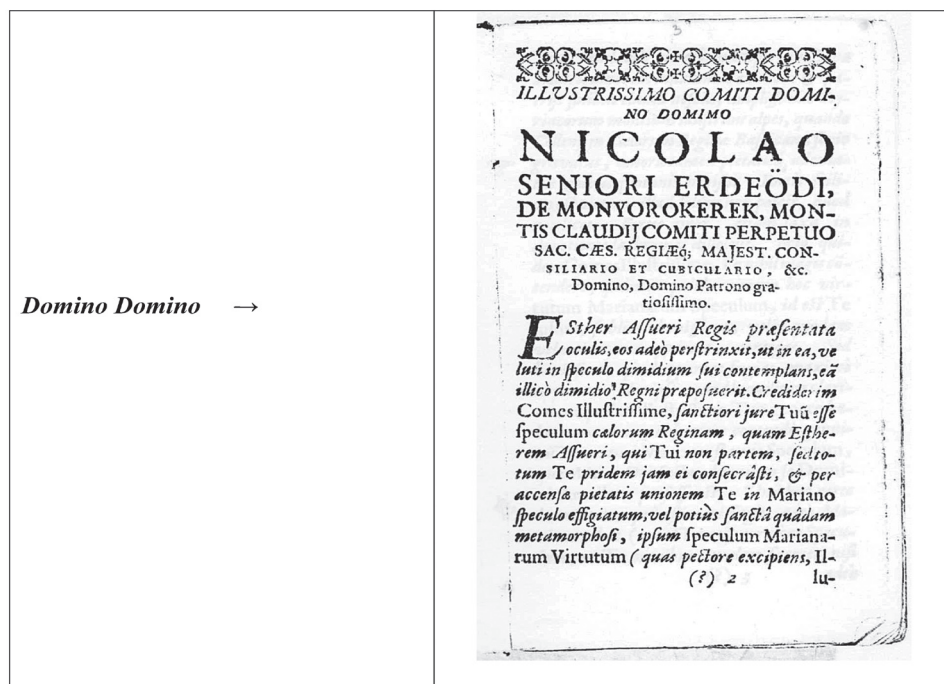
PRILOG 2. - Nikola Krajačević Sartorius, *Szveti evangeliumi* (1651.)

podine ili latinska inačica *Domino, Domino*) ili skraćena inačica s ligaturom *Gñu Gñu*, ili kombinacija cijele riječi i skraćenice *Gospodina Gña, Gospoghi, Go* (v. Prilog 2., 3., 4., 5./); završetci posvete govore o potpisniku posvete i oblikovani su u duhu formule podložnosti¹⁴. Potpisnik posvete sklon je pretjeranom umanjivanju samoga sebe, zbog čega se ponovo javljaju i elativni oblici, ali suprotna predznaka: dok je naslovnik posvete *preuzvišeni gospodin*, potpisnik je posvete *preponizni sluga* (Tomikovich, 1797.)¹⁵. Tako formulaično oblikovani početci i završetci posvete mogu ponekad pomoći u određivanju pozicije autora. U molitveniku, naime, autor ne govori o *sebi* kao naslovniku posvete, ali ako se on u nekom izdanju istog djela ipak pojavi i u toj ulozi, onda je to znak da je izdanje netko priredio ili preradio, i kao takvo posvetio i prvotnom autoru¹⁶. Na primjer,

14 Bitan je detalj formule podložnosti „momenat umanjivanja samoga sebe“ (Curtius 1971: 422).

15 U 19. stoljeću *prepoštovani gospodin* postaje *velemožni gospodin*, a potpisnik posvete *sluga ponizan i iskreni štovatelj* (v. Tomikovich, Aleksandar, 1876. *Život Petra Velikoga cara Rusije...*; Na novo ga izdaje Ivan pl. Maršo Maršovski, Budapešta).

16 Navedenu mogućnost potvrđuje drugo izdanje „Molitvene knjige pod imenom *Put nebeski*“ (1818.) Antuna Josipa Knezovića. U prvom izdanju *Put nebeskog* (1746.) piše da je „izabrana i u jedno sastavita po Antunu Josipu Knezoviću“, a u izdanju iz 1818. piše da je „izabrana i u jedno sastavita po mlogo poštovanomu i plemenitorodenomu gospodinu Antunu Josipu Knezoviću“.

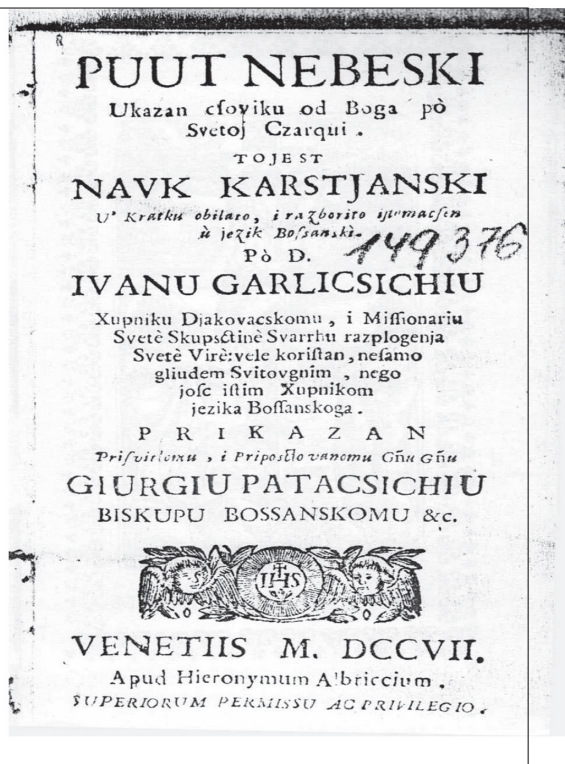


PRILOG 3. - Juraj Habelich, Zerczalo Marianzko (1662.)

Szвете evangeliome (1651.) struka danas pripisuje Nikoli Krajačeviću Sartoriusu, iako je poduži predgovor od skoro trideset stranica i na početku i na kraju potpisao zagrebački biskup Petar Petretić: „Što tu nema Krajačevićeva imena, uzrok je u tome što je Petretić, vjerojatno, htio da svojim biskupskim autoritetom zakloni vjerodostojnost prijevoda iz Sv. pisma, na što je crkva tako osjetljiva, pa je zato Petretić stavljen kao autor cijele knjige; (...).“ (Georgijević 1969: 72). Navedeno razmišljanje potvrđuje i sama naslovnica knjige iz koje je vidljivo da je Petar Petretić naslovnik posvete, jer se uz njegovo ime vezuje sintagma *Gozpodina, Gozpodina* koja u sebi sadrži elativne konotacije i koje pravi autori nikada ne vezuju uz vlastito ime, nego uz ime naslovnika posvete. Slična je situacija i s Kanižlićevim katekizmom *Obilato duhovno mliko* (1754.) u kojemu predgovor također potpisuje zagrebački biskup Franjo Tauzi, ali on nije autor jer se na naslovnici

Sintagma „po mlogo poštovanomu i plemenito rođenomu gospodinu“ pripada posvetnom tekstu, čiji je potpisnik u ovom slučaju „priponizni Blazius Subotić“. Subotić na jednom mjestu sam kaže da je prvotno izdanje *Puti nebeskog* A. J. Knezovića preradio, ali, kao što je iz naslovnice vidljivo, i posvetio samom piscu - Knezoviću.

Gñu Gñu→

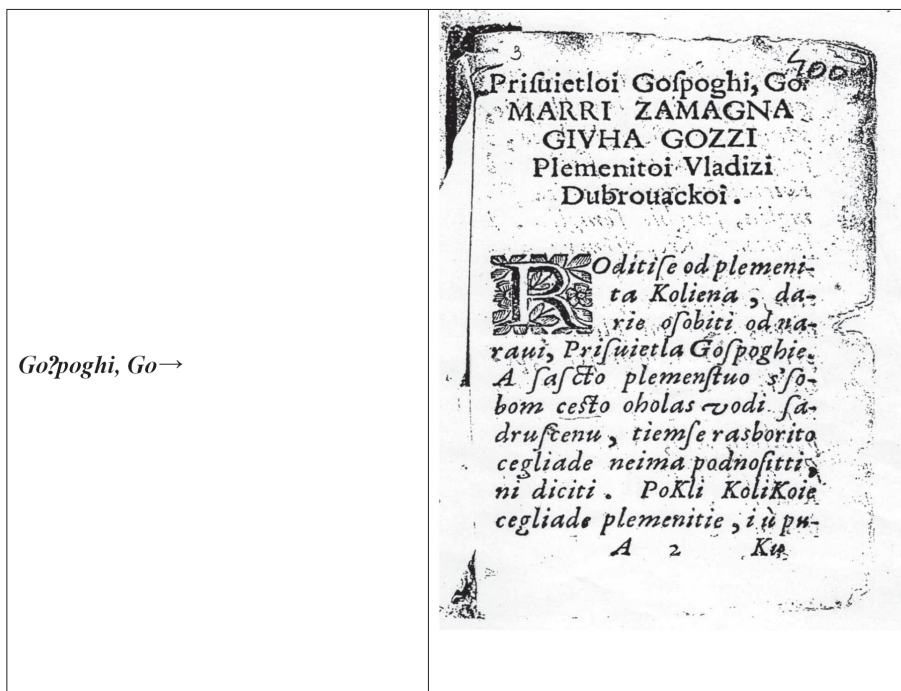


PRILOG 4. - Ivan Garlicsich, Puut nebeski (1707.)

uz njegovo ime vezuju elativne sintagme (*Od nyih excellencie, prisvitloga, i pripšovvanoga Gospodina Gospodina Francescka Thauszy /Kanižlič, 1754/*).

Istraživanje posveta dopreporodnih djela pučke književnosti pokazala je, dakle, da svoga čitatelja, između ostaloga, uče strpljivom i pozornom čitanju, jer one mogu biti vrijedan povijesni izvor kako u odnosu na bibliografiju pisca (Bogović, na primjer, u posveti *Hise zlata /1754/* spominje svoja dva prethodno napisana djela) i njegove životopisne podatke, tako i u odnosu na širi kulturnikontekst (na primjer, iz posvete Ivanu Paksiju u Kanižličevu molitveniku *Bogolyubstvo Na pošctenye svetoga Francescka Saverie* doznaje se da je u Duboviku izgrađena kapelica u Saverijinu čast prije 1759. godine). Posvetni tekst uči svoga čitatelja skromnosti, jer se za djelo koje se posvećuje naslovniku obično kaže da je „trudak“¹⁷ (Kanislich 1759: 12) ili „darak“ (Velikanovich 1778: 10. nepag. str.). Na skromnost čitatelja podsjeća i kontrastiranje između svemoći Božje i nemoći

17 Umanjenicu je upotrijebio i Marulić – svoj „darak“ *Davidijadu* posvetio je kardinalu Dominiku Grimaniju.



PRILOG 5. - Vitale Andriasi, Pvt od raia nailascgni (1686.)

ljudske, što je, na primjer, temeljni princip na kojemu je ispisana posveta Isusu u Kanižličevu molitveniku *Primoguchi i sardce nadvladajuchi uzroci ...*, iz 1760. godine. Posvetni tekst uči svoga čitatelja i bitnim sastavnicama nacionalnoga identiteta, pa ga tako potiče da ponosno govori o svojoj nacionalnoj pripadnosti, što čini i Bogović kada za sebe kaže da je „horvat. nediljni prodikač“ (Bogovics 1754: nepag. 5. str.).

Posvetna hvala naslovnika posvete može i odstupati od uobičajenih jezično-stilskih i sadržajnih sastavnica. Tako na primjer posvetna hvala može biti izrečena osim toposom neizrecivosti i elativnim oblicima pridjeva (i imenica) i nekim artificijelnim postupcima kao što je akrostih, pa tako Jerolim Lipovčić prevodi djelo Martina Biroa pod nazivom *Dussu csuvaiuche pohogjenje* (1750.), a svoje oduševljenje mađarskim piscem iskazuje i formalnom posvetom, ali i pjesmom s akrostihom MARTINUS BIRO (v. Prilog 6.).

Nadalje, posveta može biti i stihovani tekst kao u slučaju Ivana Velikanovića koji u knjizi *Serafinskoga svetoga otca Franceska xivot kratak, naredba i opo-*

NOVA PISMA.

Od ljubavi Isusa.

MOje serce xalošno čsioit sfohefs?
I s-vruchom xeljom tvoioim ichi kudhefs?
Gdi takò plemenit dio, naichei hohefs?
Koga ako' ti naigels, nikad izgubic nehefs,

AKo kod stvorenja hohefs, traxiti,
Knjemu svom pomajom xelís pobititi,
Nigdi vikovicnsji pokoi nehefs imati,
Doklegod ti primldom Isusu neches dojti.

RAdi kò Magnet svit nás privuch,
I ù naslagjenja svoia nás odvuch,
Namse iaki kad sinz ukazujuich,
Alli slaboit svoiu, vazda nam sakrivajuich.

TAko svit laxljivi vazda nás vara,
Saudò izvansko stanje nam otvora,
Gedise xivie nadafs, ondi on umira,
Pak csemér fakrivieni, ondanam otvora.

Ineche da moie serce to esuie,
Premda kad zmiia zlo nasluduie,
I stvar gorka sasvimi k-ojense priblixiue,
I xivot kad konac slabmufe prikazuie.

NEzna kakò svit stvar jest himbena,
Vazdas ukazanie časla medena,
Alse prominjuiie, svaki cas vrimenta,
U njem stoi csemerna, zatavica fakrivena.

Uxeljenja dakle dase nepuistiis,
I viche svica Dusso da neprimis,
Nego valja dobrah dillab da ti skupis,
Da kod svica mekinja dobròm se ranou ranis.

Smlogim lipotamah stvar nakichena,
Kad more s-vodoti icli napunjena,
Gdi dñ volje imafs biti naslagjena:
Tòie liusa famog ljubav csiò medena.

Biva pravi put ù Nebo, i vodi,
svakog, kai onamò xelech hodí,
Nastoi Dusso moia, ier iz njeg izhodi,
Prava csiòtoha tvoia, koja ù ce dohodi.

Isus hoche s-tobom ù vike biti,
Niese kò terska od reb ukloniti,
Akò samò xelís nechese odluciti,
I s-Blagofovom svoim hochece napuniti.

RAdi dakle Dusso Isufora bit,
Svako utisjenje od njega primit,
s-njim vikovicnsji mit sad nastoi ucinit,
i pò otrovnom svicu, med s-muhom ti nekupit.

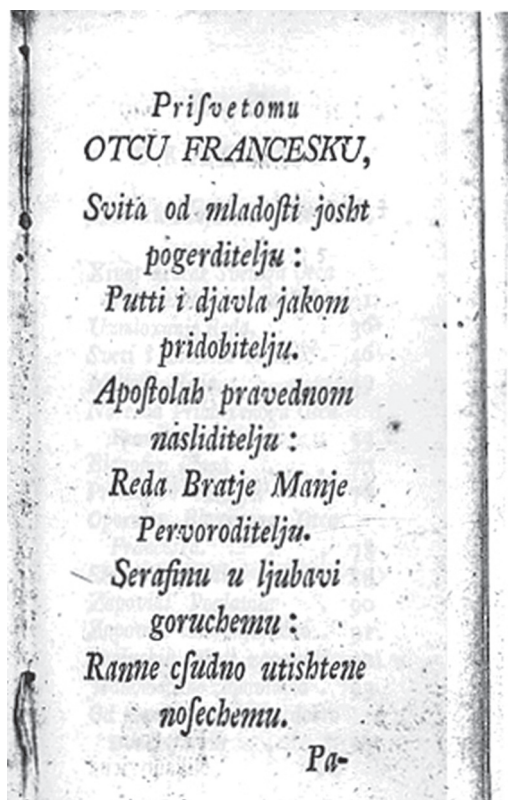
Olfuse! molim, da ti uditiis
Ljubav evocij meni, sad da dopustiis,
Serce moie sasvim od svica odvratiiis,
Da Dussa moia s-tobom ù vik bude, dopustiis, Amen.

PRILOG 6. - Ierolym Lipovcsich, Dussu csuvaiuche pohogjenje (1750.)

ruka (1777.) ispisuje posvetu versificiranim tekstom *Prifvetomu otcu France-sku* u kojemu se dosljedno izmjenjuju sedmerci i peterci (v. Prilog 7.).

Posvetnom hvalom može biti uokviren i sadržaj djela, posebice kada je naslovník posvete svetac. Tako, na primjer, Antun Kanižlić svoj molitvenik *Uto-csiscte Blaxenoi Divici Mariji* (1759.) započinje posvetom Gospi Aljmaškoj na prvoj nepaginiranoj stranici i završava je na kraju molitvenika, na 870. stranici, jer započeti je posao – pisanje knjige – mogao biti sretno dovršen samo uz njezini stalnu nazočnost i pomoć.

Ime naslovníka posvete obično je ispisano upadljivo velikim tiskanim slovima. Ipak određivanje imena naslovníka posvete nije uvijek jednoznačno i jednostavno. Na primjer, Kanižlić posvećuje molitvenik *Bogoljubnost molitvenu* (1794.) najprije Trojedinome Bogu, Mariji i svetima, a zatim i svetom Alojziju. Iz posvete naslovljene *Angeoski mladichu, sveti Aloisio!* čitatelj doznaje da je Kanižlić molitvenik htio posvetiti svome *dobročinitelju*, ali da mu je ovaj zabranio izgovor-



PRILOG 7. - Ivan Velikanovich,
*Serafinskoga svetoga oca Franceska xivot
kratak (1777.)*

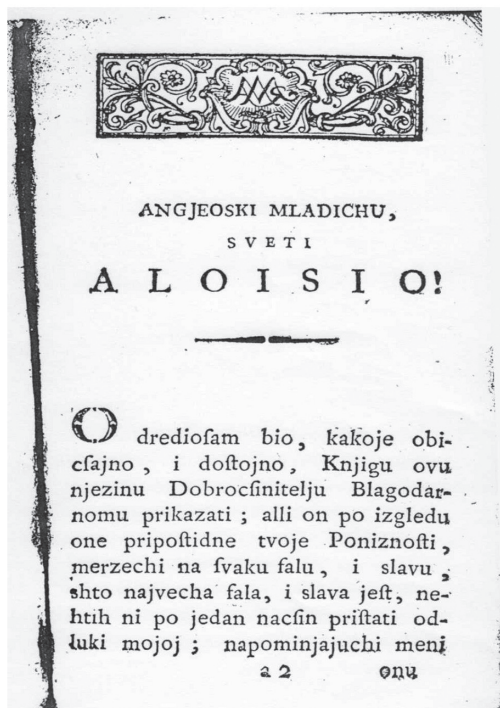
svete u kojoj su razvidna slova **A** i **M** (što bi moglo upućivati na prve dvije riječ iz naslova posvete *Angjeoski mladichu, sveti Aloisio!*) i dva manja slova **A** i **G** koja su podudarna s inicijalima Ambrozija Goblera (v. Prilog 8.).

Ako je navedena pretpostavka održiva, onda se Kanižlić još jedanputa pokazao kao pisac koji ništa nije prepuštao slučaju, jer kako je u svoje na prvi pogled nepotpisane knjige (*Obilato duhovno mliko, Nauk karstjanski*) ipak iznašao način kako u njih upisati i vlastito ime, tako je i ovdje pronašao vrlo diskretan način za upisivanje barem inicijala svoga dobročinitelja.

Proizlazi, dakle, da posvete u djelima nabožne književnosti (u molitvenicima, zbirkama propovijedi, hagiografijama, kršćanskim naucima, ...) češće pripadaju tipu manje sadržajnih posveta i da su više okrenute njezinu naslovniku. One ne

riti njegovo ime. Kanižlić poštuje želju dobročiniteljevu, ime mu ne izgovora, ali ipak govori o njemu hvaleći njegove krjeposti (čak njih sedam). Nakon što je ishvalio krjeposti neimenovana dobročinitelja, Kanižlić je svoju knjigu-molitvenik posvetio zajedničkom svecu zaštitniku – svetom Alojziju. Ako se postavi pitanje – kako se zvao dobročinitelj Kanižličeve knjige – odgovor se može samo naslućivati. Ako im je zajednički svetac-zaštitnik bio sveti Alojzije, moglo bi se pretpostaviti da se zvao Alojzije, Antun, ... U Kanižličevoj oporuci na latinskom jeziku spominje se Ambrozije Gobler. U prijevodu ta rečenica glasi: „Ima kod sebe u pohrani kojih 237 forinti, što mu ih je nekoć dao o. Ambrozije Gobler za izdavanje duhovnih knjiga hrvatskih: ta svota neka se ili vrati spomenutom Ocu ili neka ju izvršitelji u dogovoru s njim upotrijebe za određenu svrhu u slavu Božju.“ (citirano prema Vanino 1934: 94)¹⁸. Na pretpostavku da je dobročinitelj kojemu je htio posvetiti molitvenik mogao biti spomenuti otac Ambrozijo Gobler upućuju i inicijali upisani u uokvirenu vinjetu na samom početku posvete

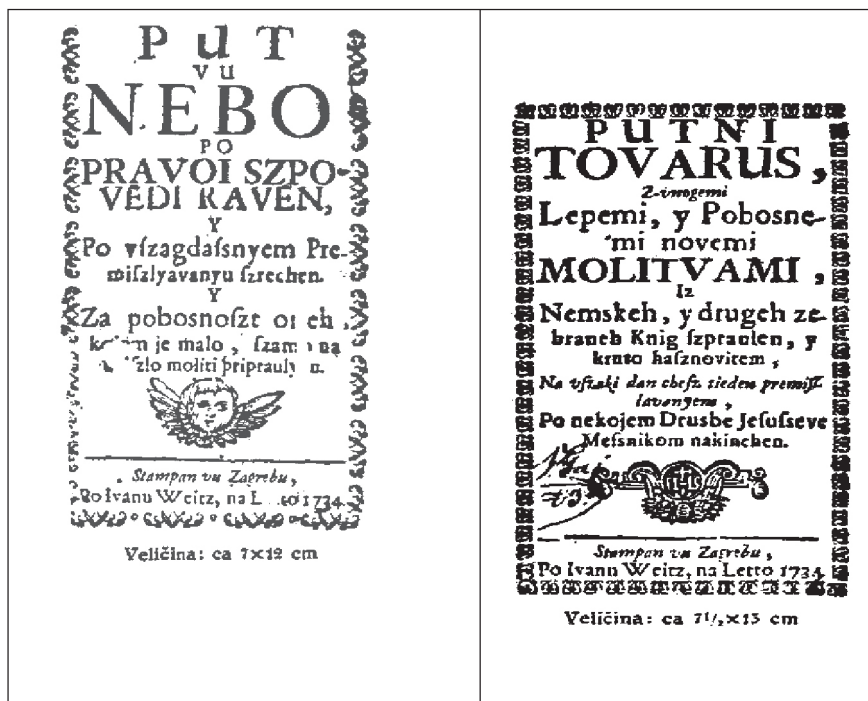
18 Kanižličevu je oporuku napisala druga ruka, a on ju je samo potpisao (v. Vanino 1934: 91).



PRILOG 8. – Antun Kanislich,
Bogoljubnost molitvena (1794.)

donose poetičke iskaze, odnosno objašnjenja književnih, političkih, filozofskih stavova; one u duhu kršćanskog svjetonazora zagovaraju vrlinu nasuprot oholosti (Andriasi 1686), naglašavaju plemenitost, rodoslovlje i važnost poslova koje je obavljao naslovnik posvete (Jurich 1763), naglašavaju uvažavanje naslovnika posvete (Lipovcsich 1750). Sporadično se može susresti i glas autora koji je primarno zabrinut za vlastitu dušu i koji se brine za svoje knjige. Takvim se postupkom u žanrove pučke književnosti unosi djelić piščeve osobnosti, što za autora pučke književnosti nije primarno: „On je u djelu prisutan ne kao glas pojedinca, nego kao glas kulture i civilizacije uopće. Njegovo je ime, tako, često nepoznato, ali su mu zato djela veoma popularna.“ (Pavličić 1991: 86). Potvrđuje to, na primjer, i slučaj Franje Sušnika iz 1734. godine koji je iste godine objavio isti molitvenik istoga sadržaja, ali s dvjema različitim naslovnicama – u jednom je izdanju naslov *Put vu nebo* (1734.), a u drugom *Putni tovaruš* (1734.)¹⁹. Pretpostavlja se da je tomu tako zbog toga što se otisnuti Sušnikov molitvenik *Put vu nebo* nije dobro prodavao, dok je s druge strane Katarinin *Putni tovaruš* bio vrlo popularan kod

19 „Izuzevši naslovne stranice u ovim je molitvenicima sve ostalo dalje potpuno jednako, bez sumnje otisnuto upravo po istome slogu. To je dakle jedna ista knjižica jednoga istoga autora sa dva različita naslova.“ (Žic 1934: 140)



PRILOG 9. Dvije različite naslovnice istog Sušnikova molitvenika iz 1734. -
 Put vu nebo i Putni tovaruš

čitateljstva (1715. godine tiskano je već i treće izdanje). Da bi se spasila naklada *Putu vu nebo*, otisnuta je samo nova naslovnica koja je prodavala molitvenik (*Putni tovaruš*). Sadržaj je ostao isti, nakladnik zadovoljan jer je spasio nakladu, a samo je čitatelj bio prevaren²⁰ (v. *Prilog 9*). Tako stara hrvatska knjiga poučava svoga

20 Nikola Žic prenosi mišljenje Ferde Rožića: „Kad je treće izdanje Katarinina molitvenika od god. 1715. bilo rasprodano te izdan (Sušnikov) molitvenik Put vu nebo, nije htio narod, naučen već na (Katarinin) Putni tovaruš, kupovati novog molitvenika. On je sveder tražio svoj obljubljeni Tovaruš. Videći mudri nakladnik Weitz, da s novim molitvenikom ne ide i da narod neprestance traži Putni tovaruš, premetne svome molitveniku bez velikog troška samo naslovni list te je mjesto „Put vu nebo“ i onoga, što dalje dolazi, stavio natpis Putni tovaruš sa daljnim sličnim riječima, što se nalaze i u pravom Katarininu molitveniku. Tim je mogao narod zavesti. Što pak Weitz nije sada izdao pravog tovaruša, premda je opazio narodnu želju, razlog je u jednu ruku nakladnički, jer kao nakladnik novog molitvenika nije htio, da mu već štampana naklada propadne, a u drugu ruku razlog bi mogao biti i onaj, koji je mogao djelovati već i na to, što nije odmah u početku, prije nego je izdavao novi molitvenik, htio da izda četvrto izdanje pravoga „Putnog tovaruša“, a taj razlog jest, što se možda u Zagrebu u stanovitim krugovima, prijateljskim bečkom dvoru, ne bi dobro gledalo izdanje molitvenika ž e n e b u n t o v n i c e.“ (Žic 1943: 144)

čitatelja i o važnosti izgleda stranice, o čemu se danas može pročitati i sljedeće: „Istražujući ‘važnost stranice u razvoju zapadne civilizacije’, Bonnie Mak zaključila je kako je ona moćno sučelje između njezina „dizajnera“ i čitatelja, dovoljno fleksibilna da odgovori mnoštvu zahtjeva, a da istodobno ostane razumljiva i komunikativna (Mak 2011: 3).“ (Velagić - Kristek, 2012: 165).

2.2. Predgovor

Predgovor je, kao i posveta, uvodni napis (R. Bogišić) ili paratekstualni element (Z. Velagić) čest u žanrovima nabožne književnosti. Ima posredničku ulogu između pisca i njegova djela s jedne strane i čitatelja s druge strane. Potvrđuju to i apostrofirane osobe kojima predgovori najčešće započinju. Riječ je o: *bogoljubnom / dobrovoljnom / pobožnom / poljubljenom / marioljubnom ... štiocu / čtavcu*, koji jednostavno može biti: *bogomoljac, putnik, Slavonac, hrvatski narod, kršćanin, domorodac,...*

Predgovorom se autor izravno obraća čitatelju koji je najčešće *neumeteljni/neučni* čitatelj (Krajačević, 1651: 18. nepag. str.; Rapich, 1764: 8. nepag. str.), informirajući ga najčešće o: sadržaju, kompoziciji, izvorima knjige, kome je knjiga namijenjena, objašnjava se i naslov knjige, predviđaju se mogući prigovori koje bi knjiga mogla izazvati od strane *ogovorljivaca* i *nenavidnika* (Bogovics, 1754: 23. nepag. str.) jer se još na svijetu nije pojavila takva knjiga koja ne bi naišla na *ogovor* (prigovor; Rapics, 1762: 9. nepag. str.)²¹, koja ne bi imala ogovornike²², posebice onda kada je autor žena i to još iz obitelji Zrinskih (Frankopan Zrinščki, 1661: 8. nepag. str.)²³, kritizira se nebriga za hrvatsku knjigu i općenito nedostatak knjiga pisanih narodnim jezikom, doznaje se i naklada pojedinih knjiga

21 I u apostrofiranju kritičara dolazi do izražaja veličina Božja i malahnost ljudska – ako je nešto u knjizi dobro, pripisati treba Bogu, a ako je nešto manjkavo, pripisati treba slabosti piščevoj: „Ako nađeš što je dobro, fali Gospodina Boga, a što nije upravno, smilovano podili mojoj slabosti.“ (Radnich, 1683: 11. nepag. str.)

22 Kritičare svoga *Zerczala Marianzkoga* apostrofira Habelić riječima: „Opomenek k ovih knjižic ogovorniku“ i savjetuje im sljedeće:

Z fundamenta izpeljana

Hiža ova i zidana,

Ako komu ne povolje,

Negomu se hoće bolje,

Naj nam ovu tak ostavi,

Svoju sebe naj popravi. (Habelich, 1662: 23-24. nepag. str.)

23 Katarina Frankopan Zrinska u predgovoru *Pvtnog tovarvsa* predviđa prigovore svojoj knjizi između ostalog i zbog toga što je žena: „Zato ja akoprem znam i vidim, da mi vnogi zamiriti, vnogi i za zlo vzeti hote, da sam se ovakovo delo na se vzeti podpačala i knige načinjati ili sprauljati (što se meni more biti ne bi pristojalo) postupila.“ (Frankopan Zrinščki, 1661: 8. nepag. str.)

(za *Hisu zlata* Bogović kaže: „/.../ zato samtidal ovi veliki knjig va lipom papiru štampati jedno tisuće i petstov.“ /Bogovics, 1754: 23. nepag. str./), govori se o jeziku, etimologiji nekih riječi (Slavonac < slavan²⁴, Šokac < Scokaz = „*Mlogo je ovo*“ /Kanislich, 1760: 13. nepag. str./), grafiji, pravopisu, povijesti, o uvjetima u kojima je knjiga nastala (npr. iz predgovora *Utishenja oxalostjenih* doznaje se da je Peštalić na pisanje bio potaknut vremenom velike kuge koja je 1795. godine vladala u Krajini, Srijemu, pa i u Vukovaru gdje je zbog kuge bio u karanteni i gdje je „cili sedam miseci i četir dana pritvoren bio“ /Peshtalich, 1797: 7. nepag. str./), itd. U predgovorima se, dakle, osjeća utjecaj prostora i vremena u kojemu pisac živi zbog čega su predgovori i vrijedni povijesni izvori.

Autor se u predgovoru obraća pismenu štioću, ali ne zaboravlja ni one nepismene kojima bi oni prvi trebali čitati molitve i druga promišljanja u korizmeno ili neko drugo vrijeme - na glas: „Ocem, dakle, materam i drugim vladaocem kuća, u kojih se nahode, koji štiti znadu, što vruće mogu, priporučujem, da jutarnja promišljanja u jutru, a večernja u večer ili, ako u jutru vrimenta nebi bilo, jutarnje s večernjim zajedno, skupivši svoje kućane, razborito i glasovito, riči potpuno izgovarajući, gdi što pristajući i odhnujući, da se od svih čuti, razumiti, zabilježiti i upamtiti može, prošiti čine, i koje vrime, u promišljanju stvari prošivenih, zadržati se nastoje.“ (Velikanovich, 1778: 12-13. nepag. str.). Nikola Krajačević proziva *gospodare družinske* i kaže da upravo oni imaju obvezu brinuti se ne samo o tjelesnom nego i o duševnom zdravlju svojih domaćih (ukućana) i kojima u tu svrhu treba glasno tumačiti katekizam (Krajačević, 1651: 22-24. nepag. str.). I Bernardin Leaković se u svojim *Govorenja za sve nedilje godishnje* najprije obraća dobrovoljnom štioću, a onda i *slišaocu* (Leakovich, 1795: 8. nepag. str.).

U predgovoru pisac govori o svojem djelu i o svojim stavovima i idejama, otkrivajući tako dio svoje osobnosti zbog čega u molitveničkim predgovorima pisac nije neki N.N. koji se može supstituirati bilo kojim imenom (kao u molitvama, na primjer), on je osoba s imenom i prezimenom, što pučkom književnom fenomenu i nije svojstveno. Predgovori svojom okrenutošću autorskom glasu stoga na izvjestan način problematiziraju pripadanje tekstova u kojima se pojavljuju žanrovima pučke književnosti.

Iz predgovora se također doznaje da autori hrvatske nabožne dopreporodne knjige razmišljaju i o čitateljevoj/slušateljevoj koncentraciji te naglašavaju da prednost daju kraćini teksta. I ova je spoznaja poučna i danas. Leaković tako zna „daje svakomu dražje govorenje, koje je kratko, a dobro, navlastito u Cerkvi; nego ono dugačko: (...).“ (Leakovich, 1795: 5. nepag. str.). Slično je zaključio

24 Relković etnik *Slavonac* tumači da dolazi od riječi *slavan*, što još više potencira jedno stanje u kojemu se nalaze slavonski vojnici u „armadi cesarskoj“ (Relković, 1761: [2]), jer svi vojnici, osim Slavonaca, na misi pjevaju boljubne pismice na svome jeziku. Samo Slavonci nisu okrenuli boljubne pjesme na svoj jezik.

i Petar Jurić iz Biskupije skradinske: „Svesam ovo skupio i sastavio iz različiti knjižica što sam moga u kraće iz mnogi drugi štampani u naš jezik ilirički (...).“ (Jurich, 1763: XII).

Predgovori su najčešće prozno oblikovani, ali javljaju se i kombinacije proza-stih (Frankopan Zrinzki, 1661: 7-18. nepag. str.), kao i u cijelosti oblikovani versificirani tekstovi. Tako Antun Josip Knezović u knjizi *Kruna obderxavaiu-csiu stanie apostolsko...* (1759) predgovor naslovljuje *Poljubljenim domoradcem mojm. Ljubav malaknu truda moga ukazuieim* i u njemu rimovanim dvanaester-cima objašnjava kako svoje *domorodce* želi razveseliti knjigom, pa je tako jednu naslovio *Put nebeski*, druga ima naslov *Duhovna promifsliavanja*, a treća, na kojoj trenutno radi, bit će o životima sviju svetih.

U predgovorima se autor može u obliku izreka, sentencija pozivati na poznate autoritete. Pored najčešćeg pozivanja na Bibliju spominju se i klasični autori, pa tako Rapić spominje Seneku (Rapics, 1762: 9. nepag. str.), a Kanižlić u *Utocsisc-tu Blaxenoi Divici Mariji* kaže da je uzimao od drugih pri čemu sintagma „uzeo sam od drugih“ (Kanislich, 1759: XXV) podrazumijeva osamdesetak imena pisaca čijim se djelima konzultirao (v. Šundalić, 2003: 293).

Predgovori iz djela hrvatskih dopreporodnih nabožnih knjiga vrijedan su izvor kulturnih, društvenih, književnopovijesnih informacija u smislu prikupljanja bibliografskih podataka o određenom piscu. Na primjer, iz predgovora Zagreb-čeve *Hrane duhovne* iz 1734. godine doznaje se da je autor već napola slijep i da više neće moći pisati²⁵, a u predgovoru *Prosvitljenja i ogrianja jesenog i zimnog doba* Emerik Pavić najavljuje da će, ako se budu čitateljima svidjele njegove jesenske i zimske propovijedi, napisati i propovijedi koje će biti vezane za proljetno i ljetno vrijeme²⁶. Najavljeni nastavak propovijedi do danas nije pronađen. Iz predgovora se može doznati i koje su knjige bile popularne i rado se čitale, a današnjem čitatelju pozornost može privući ponesenost nekih autora hrvatskim jezikom i željom za njegovom obranom. Bogović tako u *Predgovoru k-Horvat-czkom Narodu* kaže svome čitatelju: „(...) tebi na znanje dajuć daseje pri Sz. Brigu Kalvarije Bratinstvo začelo horvat. I da se derži po se nedilje, svetke i petke marcijuša horvatcka prodika va cirkvi B. i prečudne D. Marije Majke Železanske.“ (Bogovics, 1754: 24. nepag. str.). Kanižlić ide dalje i u podužem predgovoru (11 stranica) svojih *Primoguchih i sardce nadvladajuchih uzroka* iz 1760. godine kao da parafrazira popa Martinca koji je 1493. godine zapisao da Turci „nalegoše na

25 Zagrebec kaže: „Konec je došel. Dohađa konec. Hoću reći, konec je došel jakozi moje, koju je starozt poterla, i već neg napol slepoga vučinila, ar na levo nikaj, a na desno kruto malo vidim, oko; i tako pisanju već knjig pri mene je konec došel. *Finis venit.*“ (Zagrebecz, 1734: 3. nepag. str.)

26 Pavić zaključuje predgovor rečenicom: „Ako poznađem da će nastojnikom dušah i navistiteljom podrage biti ove Predike, sliđice i pramalične s litnjima“ (Pavich, 1762: 4. nepag. str.)

jazik harvatski²⁷. Kanižlić, naime, kaže da se države ne osvajaju samo oružjem nego i jezikom: „Istinaje, kada Turci godište 1544. nadvladaše Slavoniju oružjem, nadvladaše i jezik slovinski jezikom svojim.“ (Kanislich, 1760: 10. nepag. str.). Kanižlić svoj materinji jezik strasno brani²⁸ od neopravdanih uvreda koje dolaze s istoka: „Budući ja počeo od jezika iliričkoga govoriti, ako bi i hotio mučati, ne mogu da nikoji jezik naš zovu racki. Prišišenam po ruguvlašku ovu peraču, kojom valjalobi takva usta otarti, dase po koji način oprati mogadijahu sa svim Dunavom, po komuse dovezoše idući s tarbuhom za našim kruhom.

Raci latinskim jezikom Rašiji, Rašijani, zovuse Sarblji, u doljnoj Serviji iliti Kraljestvu sarbskomu, niže Biograda, pribivaoci kod potoka Raše, od njega rečnim imenom nazvani, kano i ista Daržava Rašija; odkudase posli protirana Turčina, mlogo Rašijanah iliti Racah, to jest ristjanah u Slavoniju, a navlastito u Srim naseli; i ta pridivak Racah ostadeim. Nedonesoše oni u svojih opartačah slavonski slavni jezik, negoga ovde najdoše, budući da su, i pod vladanjem čalme, ne samo karstjani u Slavoniji slavonski govorili; nego i ista turska čeljad, od koje ostade oni nesrićni običaj psovati i pogardavati nepošteno otca, majku, viru, dušu, grob, dasku; jezik naš da tako rečem turčeći. Nejmaju dakle uzroka, dabi nas Race i jezik našracki mogli zvati.“ (Kanislich, 1760: 11-12. nepag. str.). Kanižlić, dakle, brani materinji jezik, brani i svoje dostojanstvo, i nacionalni identitet, i kulturu, i slobodu. Iako čovjek danas živi u svijetu globalizacije, vrednote koje zagovara Kanižlić djeluju vrlo sveže.

Nadalje, iz predgovora se doznaje da je dopreporodna nabožna knjiga bila i polifunkcionalna, jer osim što je unutar svojih korica mogla donositi i jezičnu početnicu u obliku abecevica ili povijesnu početnicu u obliku kalendara značajnijih povijesnih događaja, nabožna je knjiga svoje čitatelje učila i lijepu ponašanjku, bila svojevrsni bonton, jer bi se, na primjer, umjesto sramotnih *šalnica*, nečistih, poganih pjesama i norih pripovijesti trebale pjevati crkvene pjesme, trebalo bi se razgovarati kroz duhovne popijevke i njima bi se „pogane, lotrene i nečiste popevke vun pukale i trebile, dokle se zateru i ztrebe onemi duhovnemi popevkami“

27 Pop glagoljaš Martinac suvremenik je bitke na Krbavskom polju (9. rujna 1493.). Zbog sve bliže turske prijetnje prekida pisanje Drugog Novljanskog brevijara i opisuje teško stanje u Hrvatskoj. O Turcima kaže: „I obujamši vsu Grčiju i Bulgariju, Bosnu i Rabaniju, nalegoše na jazik harvatski posilajući zastupi velike; vojvode silne tvorahu brani mnogije s plkom hrstjanskim, pobijajući se na poljih i na pasih i na brodih vod.“ (*Zapis popa Martinca*)

28 O Kanižličevoj se strastvenosti već pisalo: „Od ovih Lipovčičevih tužbi u našoj su znanstvenoj literaturi daleko poznatije one Josipa Milunovića i Antuna Kanižlića. Poradi strastvenosti kojima su pisane, njihove riječi uvijek izvukle pažnju istraživača.“ (Velagić, *Nekoliko vidova prosvjetnog rada na hrvatskom sjeveru osamnaestog stoljeća* (http://www.google.hr/url?sa=t&ret=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCkQFjAA&url=http%3A%2F%2Fhrcaak.srce.hr%2Ffile%2F24021&ei=_SSuUtHcKaHq4gSsxYDADA&usg=AFQjCNGQtYH1MmU488Q0a5HoTcNUeRHELw&bvm=bv.57967247,d.bGE Pristupljeno: 7. 1. 2014.))

(Krajačević, 1651; 20. nepag. str.). Izbaciti psovke i slične riječi iz svakodnevne komunikacije još je jedna pouka stare hrvatske knjige.

U predgovorima autori gotovo redovito pišu o izvorima kojima su se služili pri pisanju kako ih čitatelji ne bi optužili da su se kitili tuđim perjem. Već u 17. stoljeću Nikola Krajačević svome čitatelju kaže da svoju knjigu nije iz svoje „tupe glave vun ztukel“, jer se koristio mnogim učenim knjigama iz kojih je uzimao „kakti pčela svoj med iz lepoga cvjetja“ (Krajačević, 1640: 21. nepag. str.). U 18. stoljeću Požežanin Kanižlić zapisuje nešto slično: „Dame pako tko neokrivi govoreći da sam se tuđim perjem kitio, velim sam, da sam uzeo nikoje molitve, koje se u drugih knjigah nahode, u naš jezik prenio; od koji sam scinio, da molećih serdca mogu užgati i k Bogu podignuti. Ove se molitve u različitih knjigah nahode; i kako ja, tako su se i različni složnici s njima služili.“ (Kanislich, 1794: XII). U današnje vrijeme kada se osmišljavaju specijalni softveri za detektiranje plagijata (npr. PLAGIARISM CHECKER: <http://academicplagiarism.com/>), iz navedene bi se prakse starih pisaca trebalo učiti i znanstvenom poštenju.

3. Zaključno

Stara hrvatska knjiga pučke provenijencije dovodi današnjeg čitatelja svojim paratekstualnim sastavnicama (posvete, predgovori) do odgovora na pitanje *tko je knjige poštovao i koga su knjige poštovale*. Posvetnim su tekstovima autori iskazivali poštovanje prema likovima iz onostranosti te visokim crkvenim i svjetovnim dostojanstvenicima, dok su predgovorima češće reagirali na svoju društvenu i književnokulturnu svakodnevicu. Posvetama se najčešće iskazuje poštovanje prema određenom liku, osobi, a predgovorom poštovanje prema knjizi drugoga. Paratekstualni elementi stare hrvatske knjige uče današnjeg čitatelja strpljivu i pozornu čitanju (jer čitati treba onako kako kokoši piju vodu – gutljaj po gutljaj, kaže Kanižlić), uče ga skromnosti, književnu/znanstvenu poštenju, potiču na razmišljanje o jezičnom, odnosno nacionalnom identitetu, a sve s brigom da se čitatelj čitajući ne umori. Stoga Šime Starčević zapisuje: „(...) ali sam se ja bojao, da ću te utruditi; zato sam volio stati nepodpun, nego da ti štijuć zadrmlješ. Nesrićna je knjiga na kojoj se drimlje.“ (Starčević, 1853).

IZVORI

- Andriali, Vitale, 1686. *Pvt od raia nailascgni...*, Mletci.
- Anonim (vjerojatno Antun Kanižlić), 1762. *Nauk karstjanski ...*, Zagreb.
- Bacsich, Antun, 1732. *Istina katolicsanska...*, Budim.
- Bogovics, Laurencziuss, 1754. *Hisa zlata...*, Sz. Brig Kalvarie blizu Seleznoza.
- Frankopan Zrinfzki, Katarina, 1661. *Pvtni tovarvs...*, Benetke.
- Garlicsich, Ivan, 1707. *Puut nebeski...*, Venetiis.

- Habelich, Juraj, 1662. *Zerczalo Marianzko...*, U Nemskom Gradcu.
- Jurich, Petar, 1763. *NAC, IN PRAVI Kako Karštiani imadu Bogha moliti ...*, Mleci.
- Kanislich, Antun, 1754. *Obilato duhovno mliko...*, Zagreb.
- Kanislich, Antun, 1759. *Bogolyubstvo Na posfetye svetoga Francescka Saverie, ...*, Trnava.
- Kanislich, Antun, 1760. *Primoguchi i sardce nadvladajuchi uzroci ...*, Zagreb.
- Kanislich, Antun, 1794. *Bogoljubnost molitvena ...*, Budim.
- Knezovics, Antun Josip, 1759. *Kruna obderxavaiucsiu stanie apostolsko...*, Pesta.
- Krajačević Sartorius, Nikola, 1640. *Molitvene Knyisicze ...*, Vu Posone.
- Krajačević Sartorius, Nikola, 1651. *Szveti evangeliomi, ...*, Nemski Gradecz.
- Tomikovich, Aleksandar, 1876. *Život Petra Velikoga cara Rusije...*, Na novo ga izdaje Ivan pl. Maršo Maršovski, Budapešta.
- Leakovich, Bernardin, 1795. *Govorenja za sve nedilje godishnje ...*, Osik.
- Lipovcsich, Ierolym, 1750. *Dussu csuvaiuche pohogjenje, ...*, Budim.
- Mecich, Simun, 1726. *Cvitak pokornih Aliti Knifsice sedam pismi pokorni, ...*, Budim.
- Pavich, Emerik, 1762. *Prosvitljenje i ogrianje jesenog i zimnog doba iliti Nediljne i svecsane predike, ...*, Budim.
- Peshtalich, Gergur, 1797. *Utishenje oxalostjenih...*, Budim.
- Radnich, Mihaylo, 1683. *Razmiscglagna pribogomiona od glivbavi Boxye ...*, Rim.
- Rapics, Gjuro, 1762. *Svakomu po mallo illiti Predike nediljne zajedno s korizmenima ...*, Pesta.
- Relković, Matija Antun, 1991. (prema izdanju iz 1761.) *Slavonske libarice*, Građa za povijest hrvatske književnosti, Knjiga 33, priredio Antun Djamić, Zagreb.
- Starcevich, Shime, 1853. *Kratki i gladki ODGOVORI na ona, Koja se ponajvishe, i naj obshirnie govore suprot VIRE, I BOGOSHTOVJU Izvorno Dilo Francesko u vojnicskoj Tamnici Pariskoj Kapelana Abbé de Ségur S dopustjenjem Pariskoga Nadbiskupa u dvi godine Shestnaest putah preutishteno, godine 1852 u Nimacski, a odonud sada u nask jezik preneseno Po Shimi Starcevichu Zacsatnom Kanoniku, duhovnog Stola Prisidatelju, i gradskom Xupniku u Karlobagu.*
- Tomikovich, Alekfandar, 1797. *Sveta govorenja petdeset ...*, Osik.
- Velikanovich, Ivan, 1777. *Serafinskoga svetoga otca Franceska xivot kratak, naredba i oporuka...*, Oflik.
- Velikanovich, Ivan, 1778. *Promishljanja po nediljah svete korizme, ...*, Ossik.
- *Zapis popa Martinca*, u: *Hrvatsko književno srednjovjekovlje*, priredio i predgovor napisao Stjepan Damjanović, Naklada Erasmus, Zagreb, 1994., str. 35.-37.
- Zagrebacz, Stefan, 1734. *Pabulum spirituale... / Hrana duhovna...*, Zgrabiaie.
- Zoranić, Petar, 1964, *Planine*, u: Zoranić, Petar – Baraković, Juraj, 1964. *Planine, Vila Slovinka*, priredio Franjo Švelec, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 8, Zora – Matica hrvatska, Zagreb.

LITERATURA

1. Bogišić, Rafo. 1994. Čitajući posvete i predgovore u knjigama Bartola Kašića (1575-1650). U: Kolumbić, Nikica, ur. *Život i djelo Bartola Kašića*. Zadar: Općina Pag – Hrvatsko filološko društvo Zadar, str. 213-232.
2. Bojović, Zlata. 1989. Marulićeve posvete. U: *Dani hrvarskog kazališta – Marko Marulić*. Split: Književni krug, str. 34-46.
3. Brešić, Vinko. 2004. *Slavonska književnost i novi regionalizam*. Osijek: Matica hrvatska, Ogranak Osijek.

4. Curtius, Ernst Robert. 1971. *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Matica hrvatska.
5. Flaker, Aleksandar. 1976. *Stilske formacije*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
6. Franičević, Marin. 1983. *Povijest hrvatske renesansne književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
7. Georgijević, Krešimir. 1969. *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*. Zagreb: Matica hrvatska.
8. Gross, Mirjana. 1980. *Historijska znanost*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
9. Hercigonja, Eduard. 1975. *Povijest hrvatske književnosti*. Knjiga 2. *Srednjovjekovna književnost*. Zagreb: Liber-Mladost.
10. Hercigonja, Eduard. 1994. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
11. Ljubić, Šime. 1869. *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži*. Knjiga II. Rieka: Riečki Emidija Mohovića Tiskarski Kamen. Zavod.
12. Pavličić, Pavao. 1991. Kamo pripada Reljkovićeve Satir?. U: Čalić, Dušan, ur. *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*. Osijek: JAZU-Zavod za znanstveni rad Osijek, str. 85-94.
13. Pavličić, Pavao, 2009. Posveta. U: Novak, Slobodan P; Milovan Tatarin, Mirjana Mataija, Leo Rafolt, ur. *Leksikon Marina Držića*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
14. Šundalić, Zlata. 2003. *Studenac nebeski. Molitvenici u hrvatskoj književnosti od 16. do kraja 18. stoljeća (s posebnim osvrtom na Antuna Kanižlića)*. Split: Književni krug Split.
15. Velagić, Zoran. 2010. *Pisac i autoritet. Bit autorstva i sustav autorizacije vjerskih knjigau 18. stoljeću*, Zagreb: Naklada Ljevak,.
16. Vanino D. I., Miroslav. 1934. Ante Kanižlić († 1777). Biografski podaci. U: *Vrela i prinosi* 4, Sarajevo.
17. Velagić, Zoran; Andrej Kristek. 2012. Oblikovanje sadržaja i paratekstualni elementi u hrvatskim knjigama tiskanim u Divaldovoj tiskari do 1800. godine. *Libellarium* V, br. 2, str. 165-182.
18. Zečević, Divna. 1978. Pučki književni fenomen. U: Bošković-Stulli, Maja; Divna Zečević. *Povijest hrvatske književnosti - Usmena i pučka književnost*, knj. 1. Zagreb: Liber-Mladost.
19. Žic, Nikola. 1934. Franjo Sušnik i molitvenik „Put vu nebo“ i „Putni tovaruš“ (1734). U: *Vrela i prinosi* 4, Sarajevo, str. 138-145.
20. Velagić, Zoran. *Nekoliko vidova prosvjetnog rada na hrvatskom sjeveru osamnaestog stoljeća* (str. 111-131). Dostupno na URL: (<http://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCKQFjAA&url=http%3A%2F%2Fhrck.hr%2Ffile%2F24021&ei=dalWUrOHFsaQtAab1YCACg&usq=AFQjCNGQtYH1MmU488Q0a5HoTcNUeRHELw&bvm=bv.53899372,d.Yms>). Pristupljeno: 10.10.2013.)
21. http://www.s-sers.mb.edus.si/gradiva/w3/slo/076_pridevniska_beseda/09_obravnavna.html Pristupljeno: 3. 10. 2013.

Summary

Zlata Šundalić
WHAT DOES THE OLD CROATIAN BOOK TEACH US

The work “*What does the old Croatian book teach us?*” puts in the center of attention the Croatian national pre-revival book and its sub-literary genres (prayer books, collections of sermons, catechisms,...). Bearing in mind that these genres in their structure almost inevitably contain dedications and prefaces, this work interprets their messages from a modern view. This paper has three segments: in the first (*Introduction*) it is explained in which meaning is the syntagma “old Croatian book” used, how its research influenced the establishment of the Academy in the 19th century and how the Croatian national revivalists referred to it. It is well known that the writers of the so called elite literature often added commentaries, dedications and prefaces all in function of avoiding possible misunderstandings. The same was done by the writers of the so called folk literature, but the profession did not address that much attention to it, as in the case of elite literature. Therefore, in the second segment of this paper (*The opening captions*) research of the dedications and prefaces of the Croatian national pre-revival book is in the centre of attention. It is being researched whether the Croatian, that is Slavonian national pre-revival writers wondered about the problem of national identity, whether they questioned the elements of Croatian national identity, whether they thought about the writer-reader relationship, the writer-critic relationship, whether they deliberated linguistic politics, how did they refer themselves towards literary heritage, how towards works from other cultural backgrounds. The results of this research are summarized in the third segment (*Conclusions*) and they consist of the following – authors mostly used the dedications to express their respect towards religious characters, and towards highly positioned church and secular functionaries, while in prefaces authors more often addressed their current social and literary-cultural everyday life.

Key words: national pre-revival literature, folk literature, dedication, preface